

Twee onbekend gebleven Maastrichtse schepenakten, opgemaakt ten behoeve van de abdij van Herkenrode in de dertiende eeuw

Paul Nève

Vlak voordat mijn uitgave van de teksten van de dertiende-eeuwse schepenoorkonden van Maastricht naar de drukker zou gaan, werden er door de heer dr. Gerard Venner nog twee akten (uit 1258 en 1294) onder mijn aandacht gebracht die een plaats in deze editie verdienen. Op het laatste moment zijn zij, met hun vertalingen, als Addendum 1 en Addendum 2 in het boek opgenomen.¹

Dezelfde onvermoeibare archivaris wees mij enige jaren later op het bestaan van twee andere ‘verstekelingen’ waarin er ten overstaan van de Maastrichtse schepenen aan de abdij Herkenrode in 1257 en 1274 jaarcijnzen werden geschonken. Van de oudste cijns is in een latere aantekening de ligging van het hiermee belaste huis aangegeven, namelijk de Hoenderstraat. Het betreft dus een binnen het tweehurig stadsgebied gelegen onroerend goed. De latere akte (1274) laat ons over de ligging van het belaste, en door de schenkster van de erfcijns bewoonde, huis in het onzekere. Zover mij bekend is geworden, hebben de Maastrichtse schepenen na 1274 geen andere akten opgemaakt waarin de abdij van Herkenrode een rol speelde. De bestaande historische literatuur maakt trouwens zeer weinig vermelding van latere kontakten van de abdij met Maastricht en wijst slechts op het bestaan van een refugiehuis van de abdij in de stad. Het lag (en ligt) in de Kommelstraat en zou uit het midden van de zestiende eeuw dateren.² Onwaarschijnlijk is dit laatste niet: het refugiehuis te Hasselt, dichterbij de abdij dan Maastricht, werd op het eind van de – vele oorlogen en onlusten tellende en voor de financiën van de abdij ongunstige – vijftiende eeuw aangekocht.³

1 Nève, P.L., *De dertiende eeuwse schepenoorkonden van Maastricht en Sint-Pieter, met enige latere transfixen, alsmede een schets van het juridisch statuut van onroerend goed te Maastricht*. Werken uitgegeven door Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap 21 (Maastricht 2012) LIII-LVII.

2 Vgl. Moons, J., *De Herkenrodeabdij en haar domein op het einde van het Ancien Régime*. Limburg-Het Oude Land van Loon, extranummer 1 (Hasselt 2001) 73; Ubachs, P.J.H. en I.M.H. Evers, *Historische encyclopedie Maastricht* (Zutphen en Maastricht 2005) 223; Cleenders, F., M. Willems en L. Smeets, *Herkenrode netwerk in Limburg van Wijshagen tot Jeuk* (Hasselt 2007) 64.

3 Zie Moons, *De Herkenrodeabdij*, 72.

Volgens een recente publikatie '(kende de abdij) vooral in de eerste helft van de dertiende eeuw [...] een snelle aangroei van haar bezittingen'. De auteur noemt schenkingen van rijke families en het overdragen van bezittingen door kinderloze echtparen als voorbeelden. In dit laatste geval traden de ouder wordende mensen dan in dienst van de kloosters om zo verzekerd te zijn van goede zorgen tijdens hun oude dag.⁴ Wat de verhouding tussen Maastricht en Herkenrode betreft lijkt de oudste transactie er een uit 1212 te zijn. De eigenaren van een bos ('van Dondersloe', thans: Donderslag), te weten het Maastrichtse Sint-Servaaskapittel en de abdij Herkenrode, verrichten de scheiding en verdeling van dit onverdeelde onroerend goed door middel van het plaatsen van grensstenen.⁵ De abdij had in 1209 het erfelijk recht verkregen op het aandeel dat het Luikse Sint-Bartholomeuskapittel hierin bezat, zulks tegen een contraprestatie van vijftien pennningen (*denarii*), jaarlijks en voor eeuwig te voldoen.⁶ Waarschijnlijk tien jaar later, in 1219, volgde het Maastrichtse Sint-Servaaskapittel het Luikse voorbeeld. Het droeg aan de abdisse en het klooster (*abbatissae et conventui*) in Herkenrode 'in erfelijk recht' (*iure hereditario*) zijn allodiaal goed (*allodium nostrum*) over, gelegen in Meeuwen. Dit bestond (mede) uit een (toen Dunderslo geheten) bos, akkerlanden, weiden, beemden, laten en verder toebehoren. De tegenprestatie werd gevormd door de jaarlijkse betaling aan de Sint-Servaaskerk van een *census fundi* (grondcijs) van honderd Luikse schellingen. Het bedrag was bestemd voor de dagelijkse verkwikking van de broeders oftewel kanunniken (*ad cotidianam fratrum refectionem*) en diende jaarlijks in twee termijnen voldaan te worden: vijftig schellingen met Kerstmis, vijftig op het feest van Sint Servaas (13 mei).⁷ Partijen lieten de akte tot meerdere zekerheid bekrachtigen met de zegels van de Sint-Servaaskerk, van heer Otto (van Everstein), de proost van de kerk en van heer Arnold, de graaf van Loon. Hem kunnen we als de landsheer beschouwen. Wanneer deze overdracht plaats had staat niet geheel vast. De door mij in de voetnoot geciteerde bronnen geven het jaartal 1219, maar enkele andere edities noemen 1214. Tegen dit tweede jaartal pleit de omstandigheid dat de rond 1182 gestichte abdij van Herkenrode aanvankelijk door mannen bevolkt

4 Zie Cleenders, *Herkenrode netwerk*, 13.

5 Regest in: Doppler, P., 'Verzameling van charters en bescheiden betreffende het Vrije Rijkskapittel van St. Servaas te Maastricht' [Afl. 1], in: *Publications de la Société historique et archéologique dans le Limbourg* 66 (1930), 201-316; zie nr. 72, 262; regest in het Frans in: Daris, J., 'Cartulaire de l'Abbaye de Herckenrode' (suite), in: *Bulletin de l'Institut archéologique Liégeois* 11 (1872), 19-106, zie 54.

6 Regest in: Daris, 'Cartulaire', 53-54.

7 Afschrift in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique. 1e Section, Documents et mémoires* 16 (1879), 225-226; regest in: Doppler, 'Verzameling', nr. 81 op 265; regest in het Frans in: Daris, 'Cartulaire', 54-55. Vgl. Cleenders, *Herkenrode netwerk*, p. 13, 56.

werd, maar dat deze vanaf 1216 door vrouwen vervangen waren.⁸ Terecht spreekt de akte uit 1219 van een overdracht aan '*abbatissae et conventui*' (abdis en klooster). Daarbij komt dat Arnold III pas in 1218 zijn broeder Lodewijk II als graaf van Loon is opgevolgd.⁹ De bevestiging door aartsbisschop Engelbert I van Keulen van de overdracht van de '*bona de Meuwen et sylvam de Donserle, cum suis appendenciis*' (de goederen van Meeuwen en het bos van Donserle met hun aanhorigheden) door de Sint-Servaaskerk aan de abdij Herkenrode dateert ook uit 1219.¹⁰

De naam van het dorp Meeuwen vindt men in latere aanduidingen van het bos of de hoeve van Dunserlo, Donserle, Dondersloe of Donderslag niet meer terug, wel die van (de parochie) Wijshagen.¹¹ Het allodium Meeuwen is niet in het bezit van de abdij geraakt, maar de bewoners van het dorp, de *homines ville de Meuwen*, leefden in de dertiende eeuw wel in een hardnekkig grensconflict met deze bureu. Hiervan getuigt een scheids-rechterlijke uitspraak, in 1260 gedaan door de edele vrouwe Adelheid (ook wel Aleidis) van Leuven, gravin van Auvergne, en haar echtgenoot Arnold, heer van Wesemale. Partijen waren de eerwaarde vrouwe abdisse (*religiosa domina abbatissa*) van Herkenrode en het klooster van deze plaats enerzijds, en de mannen van het dorp Meeuwen (*homines ville de Meuwen*) anderzijds, die het oneens waren over de verdeling en afgrenzing van de allodiale grond die tot de kerk van Herkenrode behoort naar aanleiding van de boerderij en het allodium (sic) van Donderslo, alsmede over de verdeling en afgrenzing van de 'gemene gronden' die tot het dorp Meeuwen horen. De beslissing van de gravin en haar man luidde dat er drie plaatsen voor grenspalen van het allodiale gebiedje van Donderslo werden vastgesteld. Bij deze grensbepaling waren gravin Aleidis en haar man aanwezig, benevens de abdis, de *magister* (meester) en de keldermeester van het klooster, de *magister* (huismeester) van Donderslo, ridder Ywan van Winghe, Willem van Auvergne (zoon van de gravin), Ghisul, de meier van Bree en verschillende anderen.¹² De belangrijke rol die gravin Aleidis (een dochter van hertog Hendrik I van Brabant) hier speelde, is wellicht te verklaren door het feit dat zij de echt-

8 Vgl. Cleenders, *Herkenrode netwerk*, 8. Daarbij komt dat Arnold III pas in 1218 zijn broeder Lodewijk II als graaf van Loon is opgevolgd.

9 Hiermee lijkt het enigszins te strijden dat aan het slot toch een monnik en 'broeders' als getuigen 'uit de kerk van Herkenrode' (*de ecclesia de Herkenrode*) genoemd worden: 'Willelmus, monachus; frater Henricus; frater Balduwinus; frater Henricus; item frater Balduwinus; frater Arnoldus'. Dit is de opsomming van de *Analectes*. Dateren deze namen uit een oudere versie van de akte?

10 Afschrift in: *Analectes* 226-227; regest in: Doppler, 'Verzameling', nr. 82, 265-266; regest in het Frans (met jaartal 1220) in: Daris, 'Cartulaire', 55. Bij Daris volgt op de bekrachtiging van de verwerving door de bisschop er een van 28 april 1220, verricht door paus Honorius. De paus spreekt over de 'uithof en het woud' (*grangiam et nemus*) van Donderloe (ibidem, 55).

11 Cleenders, *Herkenrode netwerk*, 13, 56; Moons, *De Herkenrodeabdij*, 82 (grootte 32 ha 9 a 60 ca), 114.

12 Tekst in: Daris, 'Cartulaire', 55-56.

genote was van graaf Arnold III van Loon ten tijde van de overdracht van de gronden aan Herkenrode door het Sint-Servaaskapittel (1219).

De twee hierna afgedrukte schepenakten leveren maar een schamele contraprestatie voor de honderd Luikse schellingen die per jaar vanuit Herkenrode naar het Sint-Servaaskapittel moesten vloeien: op termijn twintig schellingen en twee kapuinen. De juridische structuren van de documenten uit 1209 (overdracht door Sint-Servaaskapittel) en 1257 (jaarcijns-schenking door M. van Meerssen) zijn echter dezelfde. Allodiale, geen andere gerechtigden boven zich kennende, 'eigenaren' van de gronden waren het Kapittel, respectievelijk het (looiers?-)geslacht Co(e)ls(c)op, waaruit in de dertiende eeuw schepenen van Maastricht en de Vroenhof stamden.¹³ Door de allodiale gerechtigden werden de gronden in eeuwig erfelijk recht (*iure hereditario*) uitgegeven. Zo'n gerechtigde, meestal de gebruiker of bezitter, moest jaarlijks aan de 'allodiale eigenaar' een grondcijns voldoen (de *census fundi*). Aan het Sint-Servaaskapittel betaalde de abdij van Herkenrode deze cijns (honderd Luikse schellingen), van Vrouwe Wandelmudis Colscop was Jacobus Molenaar als bezitter van een huis in de Hoenderstraat de schuldenaar (van zes penningen en twee kapuinen). Maar het huis aan de Hoenderstraat was ook door een bezitter in erfelijk recht belast met de betaling van een jaarlijks te betalen 'grondrente' van tien Luikse schellingen en twee kapuinen. Waarschijnlijk was dit een 'verkoop' geweest, de tegenprestatie voor een bedrag ineens. Deze schuld bleef 'op de grond plakken' bij vervreemding. Mechtildis, de weduwe van Arnold van Meerssen, was de rechthebbende op de grondrente die op het huis aan de Hoenderstraat drukte. In 1257 schonk zij aan de abdij Herkenrode een deel van deze jaarlijkse vordering, namelijk vijf schellingen. De overblijvende vijf schellingen en de twee kapuinen vermaakte zij op termijn aan de abdij, namelijk bij haar overlijden.

Bij de akte uit 1274 was een van de twee schepenen waarschijnlijk Olbertus Colscop. Opvallend is dat de weldoenster hier ten behoeve van de abdij van Herkenrode uit pure liefdadigheid een grondrente van tien schellingen legateerde (vestigde) op haar woonhuis welk bedrag ieder jaar op 31 oktober onder de kloosterlingen verdeeld moest worden.

13 Zie: Nève, *De dertiende eeuwse schepenoorkonden*, Index op persoonsnamen, op de namen Albertus, Co(e)lsop, Colscop en Olbertus.

Nr. 1257.10.29 RAH, Oorkonden Herkenrode, nr. 129

Origineel op perkament (h. 146 mm; b. 231 mm; h. plica 15 mm). Zegels verdwenen.

Op de achterzijde van het charter is geschreven: Herkenrode. littera de X solidis et II caponibus in platea pullorum dicta die hoenerstraete ad domum theodorici haghels [gat] prolocutoris

Baldewinus de Molendino, Johannes Hundermarc et Renerus de Wic, scabini traiectenses, universis presentem paginam inspecturis / salutem et rei geste memoriam commendare. Noverint igitur tam presentes quam futuri presentem scriptum inspecturi quod nos interfuimus / vidimus tamquam scabini ad hoc vocati et audivimus ubi Mechtildis relicta Arnoldi dicti quondam de Mersene in nostra pre- / sentia sua libera voluntate constituta contulit in elemosinam quinque solidos leodienses annui census Conventui in Herken- / rode Ordinis Cisterciensis et eosdem denarios in festo sancti Johannis Baptiste memorato Conventui in domo Jacobi Molendinarii et / sue uxoris nomine Wandelmudis, sita in platea Neucini ex illa parte putei versus Mosam, recipiendos hereditarie et indilate assignavit / que domino prenominato Arnoldo cum adhuc vivet marito dicte Mechtildis et ipse Mechtilde decem solidos leodienses et duos capones / iure hereditario solvere tenebatur et adhuc obligata tenetur et eisdem quinque solidis renuntiavit et in manus predicti Conventus / resignavit et legitime devoluit et residuos quinque solidos et duos capones in Nativitate Domini ipsi solvendos dicta / Mechtildis postquam viam universe carnis ingressa fuerit in predicta domo memorato Conventui heriditarie assignavit / una cum supradictis quinque solidis in festo Sancti Johannis prescripto Conventui libere persolvendos, percipiendos et legitime / possidendos, facta solutione sex denariorum et duorum caponum de fundo domine Wandelmude beghine dicte filie Arnoldi / dicti quondam Colscops in Nativitate Domini a qua dicta domus respectum habere dinoscitur et dependet. In cuius robur / et testimonium ad petitionem presentium ut dicta elemosina inconvulsa ab omnibus teneatur sigilla nostra presentibus duximus apponenda. / Actum mense Octobri feria secunda ante Omnium Sanctorum anno Domini Mo CCo Lo septimo

Balduinus de Molendino, Johannes Hundermarc en Renerus de Wic, schepenen van Maastricht, maken bekend dat Mechtildis, weduwe van Arnoldus genoemd van Meerssen, aan de abdij van Herkenrode van de Cisterciënzer Orde een schenking heeft gedaan van een jaarcijs van vijf Luikse solidi (schellingen) en zij heeft dit bedrag, dat jaarlijks op het feest van St. Jan de Doper aan het klooster betaald moet worden, erfelijk en met

onmiddellijke ingang ten laste gebracht van het huis van Jacobus Molenaar, man van Wandelmudis, gelegen in de 'platea Neucini' te Maastricht aan gindse kant van de gracht naar de Maas. Dit huis was verplicht en is tot nu toe verplicht aan voornoemde heer Arnold, bij leven echtgenoot van Mechtildis, en aan Mechtildis zelf op grond van een erfelijk recht tien Luikse schellingen en twee kapuinen te voldoen en zij heeft van vijf schellingen afgezien en ervan afstand gedaan in handen van het genoemde klooster en ze wettig overgedragen en de overblijvende vijf schellingen en twee kapuinen, haar te voldoen op Kerstmis, heeft voormelde Mechtildis nadat zij de weg van alle vlees zal zijn ingegaan, erfelijk ten laste gebracht van het voorgenoemde huis ten behoeve van het voormelde klooster, en zij moeten tesamen met de bovenvermelde vijf schellingen op het feest van Sint Jan de Doper aan het klooster betaald, en door het klooster ontvangen en wettig in bezit gehouden worden, nadat op Kerstmis de betaling verricht is van zes penningen en twee kapuinen voor de grond (grondcijs) aan Vrouwe Wandelmudis, de begijn genoemd, dochter van wijlen Arnold, genoemd Colscop, van wie het huis afkomstig is, naar bekend is, en afhangt.

Achterzijde: Herkenrode. Brief over tien schellingen en twee kapuinen in de straat van de hoenders, genoemd 'die hoenerstraete' bij het huis van Theodoor Haghels, redenaar

Nr. 1274.10.02 RAH, Oorkonden Herkenrode, nr. 167

Origineel op perkament (h. 85 mm; b. 136 mm; h. plica 7 mm). Zegels verdwenen.

Universis ad quos presentes litere pervenerunt Rychaldus et Olbertus
scabini / Trajectenses salutem et scire veritatem. Universis et singulis
notum esse volumus quod / constituta coram nobis Oda relicta Rutgheri
bona voluntate sua et non coacta / decim solidos annuatim solvendo legavit
in puram elemosinam pure propter Deum / abbatisse et conventui de
Herkenrode ordinis Cysterciensis quos singulo anno de domo sua / in qua
nunc moratur in vigilia Omnium Sanctorum dictis monialibus persolvere
tenetur ac / repromisit ita quod dicti denarii partificari debeant in communi
ortulo in eadem / vigilia prout wlgariter dicitur te petansen. Et hoc universis
presentibus cum nostrorum appensione / sigillorum signamus. Datum
anno Domini MoCCoLXXo quarto in crastino beati Re- / migii

Rychaldus en Olbertus, schepenen van Maastricht, maken bekend dat Oda, de weduwe van Rutgher, aan de abdis en het klooster van Herkenrode van de Cisterciënzer Orde een legaat heeft gemaakt van een jaarcijns van tien schellingen, die jaarlijks uit het huis waarin zij thans verblijft op de avond voor Allerheiligen aan de kloosterlingen voldaan moeten worden, en zij heeft daarbij beloofd dat de bedoelde penningen verdeeld moeten worden in het gemeenschappelijke tuintje op dezelfde avond, zoals gewoonlijk gezegd wordt 'ter pitancie'.